

HISTORICAL CHARACTERISTICS OF ANCIENT PATTERN AND CARPET ART OF UZBEKISTAN

Bekkeldiyeva Muattar

Raximqulova Sarvinoz Abdurashid qizi

Termez State University

bekkeldiyeva@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19591391>

ARTICLE INFO

Received: 08th April 2026

Accepted: 14th April 2026

Online: 15th April 2026

KEYWORDS

Carpet art, decorative ornament, genesis of carpet weaving, semantics of ornamentation, historical heritage, artistic structure, philosophy of colors, cultural value.

ABSTRACT

The historical roots of the ancient pattern and carpet art of Uzbekistan and their artistic characteristics are scientifically analyzed. Uzbek folk applied art has been formed over the centuries and has manifested itself as a unique cultural phenomenon that embodies the aesthetic views, spiritual worldview and lifestyle of the people. The pattern and ornament system initially arose on the basis of ancient Eastern culture, primitive pictorial signs and symbolic expressions, and later turned into a complex compositional and artistic system. In addition, the process of formation of ancient Uzbek carpet weaving, its regional schools and their unique decorative system are studied. In particular, carpet samples created in the regions of Bukhara, Khiva, Surkhandarya and Samarkand are analyzed in terms of their compositional structure, color harmony and symbolic meaning. The formal and substantive features of Islamic, girih, and geometric ornaments on carpets are revealed.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДРЕВНЕГО УЗОРНОГО И КОВРОВОГО ИСКУССТВА УЗБЕКИСТАНА

Беккельдиева Муаттар

Рахимкулова Сарвиноз Абдурашид кизи

Термезский государственный университет

bekkeldiyeva@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19591391>

ARTICLE INFO

Received: 08th April 2026

Accepted: 14th April 2026

Online: 15th April 2026

ABSTRACT

В статье проведен научный анализ исторических корней древнего узорного и коврового искусства Узбекистана и его художественных особенностей. Узбекское народное прикладное искусство формировалось на протяжении веков и проявилось как уникальный культурный феномен, воплощающий эстетические взгляды, духовное мировоззрение и образ жизни народа. Система узоров и орнаментов

KEYWORDS

Ковровое искусство, декоративный орнамент, генезис ковроткачества, семантика орнамента, историческое наследие, художественная структура, философия цвета, культурная ценность.

первоначально возникла на основе древней восточной культуры, примитивных изобразительных знаков и символических выражений, а позже превратилась в сложную композиционно-художественную систему. Кроме того, изучен процесс формирования древнего узбекского ковроткачества, его региональные школы и их уникальная декоративная система. В частности, с точки зрения композиционной структуры, цветовой гармонии и символического значения проанализированы образцы ковров, созданных в регионах Бухары, Хивы, Сурхандарьи и Самарканда. Раскрываются формальные и содержательные особенности исламских, гирихских и геометрических орнаментов на коврах.

O'ZBEKISTONNING QADIMIY NAQSH VA GILAM SAN'ATI TARIXIY XUSUSIYATI

Bekkeldiyeva Muattar

Raximqulova Sarvinoz Abdurashid qizi

Termiz davlat universiteti

bekkeldiyeva@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19591391>

ARTICLE INFO

Received: 08th April 2026

Accepted: 14th April 2026

Online: 15th April 2026

KEYWORDS

Gilam san'ati, dekorativ bezak, gilamdo'zlik genezisi, ornamentika semantikasi, tarixiy meros, badiiy struktura, ranglar falsafasi, madaniy qadriyat.

ABSTRACT

O'zbekistonning qadimiy naqsh va gilam san'atining tarixiy ildizlari hamda ularning badiiy xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. O'zbek xalq amaliy san'ati asrlar davomida shakllanib, xalqning estetik qarashlari, ma'naviy dunyoqarashi va turmush tarzini o'zida mujassam etgan noyob madaniy hodisa sifatida namoyon bo'lgan. Naqsh va ornament tizimi dastlab qadimgi Sharq madaniyati, ibtidoiy tasviriy belgilar hamda ramziy ifodalar asosida vujudga kelib, keyinchalik murakkab kompozitsion va badiiy tizimga aylangan. Shuningdek, qadimiy o'zbek gilamchiligining shakllanish jarayoni, uning hududiy maktablari va ularning o'ziga xos bezak tizimi o'rganiladi. Jumladan, Buxoro, Xiva, Surxondaryo va Samarqand hududlarida yaratilgan gilam namunalari kompozitsion tuzilishi, rang uyg'unligi va ramziy ma'nosi jihatidan tahlil qilinadi. Gilamlardagi islamiy, girih va geometrik ornamentlarning shakliy va mazmuniy xususiyatlari ochib beriladi.

Kirish: Gilamchilik san'atining ildizi uzoq o'tmishga borib taqaladi. Bugungi kunga qadar o'zining tarixiga ega bo'lgan

“gilam” tushunchasi haqida so'z boradi. Gilam uy jihozi sifatida qo'llanadi barcha xalq va elatlar orasida o'z to'qimachilik

madaniyati mavjud. O'zbekiston xalq amaliy san'atining eng qadimiy va monumental turlaridan biri bo'lgan gilamchilik, shunchaki ro'zg'or buyumi emas, balki xalqimizning o'tmishi, e'tiqodi va badiiy tafakkuri aks etgan moddiy madaniyat yodgorligidir. Ushbu san'at turining ildizlari uzoq antik davrlarga, aniqrog'i, chorvachilik va dehqonchilik madaniyati tutashgan ilk sivilizatsiya o'choqlariga borib taqaladi.

1.1. Arxeologik topilmalar va ilk namunalari tahlili

O'rta Osiyo, xususan, O'zbekiston hududida gilamdo'zlikning paydo bo'lishi neolit davriga (eramizdan avvalgi VI-V ming yilliklar) to'g'ri keladi. Arxeologik qazishmalar natijasida topilgan eng qadimgi to'qimachilik dastgohlari bo'laklari va urchuqlar shuni ko'rsatadiki, bu hududda yashovchi aholi juda erta davrlardayoq jun va o'simlik tolalaridan mato hamda gilam to'qishni o'zlashtirgan.

Gilamchilik tarixidagi eng mashhur topilmalardan biri - **Paziriq gilami** (er.avv. V asr) bo'lib, uning naqshlar tizimi va to'qilish texnikasi O'rta Osiyoning qadimiy ko'chmanchi xalqlari madaniyati bilan bevosita bog'liqdir. Ushbu gilamdagi kiyiklar, otliqlar va geometrik "gullar" bugungi kunda ham Surxondaryo yoki Buxoro gilamlarida uchraydigan elementlarning ilk prototiplari hisoblanadi.

1.2. Taqir gilamlar - qadimiy an'analar davomchisi

Tarixiy manbalarda keltirilishicha, gilamlar dastlab **tuksiz (taqir)** holatda paydo bo'lgan. Taqir gilamlar (kilim, palos, gajdari) ko'chmanchi xalqlarning turmush tarziga moslashgan bo'lib, ular

yengilligi, chidamliligi va ikki tomonlama ishlatilishi bilan ajralib turgan.

O'rta asrlarga kelib, xususan, Amir Temur va Temuriylar davrida gilamdo'zlik san'ati o'zining cho'qqisiga chiqdi. Samarqand va Shaxrisabz saroylarini bezagan hashamatli ipak va jun gilamlar nafaqat bezak, balki davlatning qudrati va madaniy yuksakligini ko'rsatuvchi ramzga aylangan. Bu davrda gilamlardagi naqshlar

murakkablashib, **"islimiy"** (o'simliksimon) va **"girihi"** (geometrik) kompozitsiyalar uyg'unlashgan.

1.3. Hududiy ekologik omillar va gilamchilik rivoji

O'zbekistonning geografik joylashuvi — shimoldagi keng cho'llar va janubdagi tog'li hududlar (Surxondaryo, Qashqadaryo) gilamchilikning ikki xil yo'nalishda rivojlanishiga sabab bo'ldi:

1. **Cho'l va adir hududlarida:** Asosan junli, qalin va tuksiz (taqir) gilamlar to'qilgan (ko'chmanchi chorvadorlar uslubi).

2. **Voha va yirik shaharlarda (Buxoro, Samarqand, Xiva):** Nozik bezakli, zich to'qilgan, ko'pincha ipakdan tayyorlanadigan saroy gilamlari rivojlangan.

3. Naqshlar - ramzlar va maxfiy ma'nolar tili

O'zbek gilamlaridagi har bir chiziq va rang muayyan falsafiy mazmunga ega. Yuqorida ta'kidlanganidek, to'shama gilamlardagi geometrik naqshlar shunchaki bezak emas, balki qadimgi ajdodlarimizning koinot haqidagi tasavvurlaridir.

• **Qo'chqorak naqshining tahlili:** Surxondaryo va Qashqadaryo tuksiz gilamlarida (gajdari) eng ko'p

uchraydigan bu naqsh — mardlik, kuch-quvvat va chorvachilik barakasini anglatadi.

• **Tumorcha va Sakkiz qirrali yulduz:** Bu elementlar "yomon ko'z"dan asrovchi himoya ramzlari hisoblanib, gilamning markaziy qismiga (medalyon) joylashtirilgan.

• **Bodomgul va Anor simvoli:** Osmagilamlarda (suzanilarda) uchraydigan ushbu naqshlar serfarzandlik, to'kinsochinlik va oilaviy baxt timsoli bo'lib, kelinlar sepi uchun to'qilgan buyumlarda asosiy o'rin tutgan.

2.1. O'zbekiston gilamchilik maktablarining qiyosiy tahlili
Maqola doirasida hududiy maktablarni quyidagicha farqlash mumkin:

1. **Buxoro gilamchilik maktabi:** Bu maktab o'zining to'q qizil, jigarrang va havorang uyg'unligi bilan ajralib turadi.

Mashhur "Fil poyi" (gul) naqshi Buxorogilamlarining vizit kartochkasi hisoblanadi.

1-rasm. Buxoroning holi tukli gilam

Xiva (Xorazm) maktabi: Bu yerdagi gilamlar o'zining guldastaga

o'xshash murakkab "islamiy" naqshlari va ochiqroq ranglari bilan xarakterlanadi.

Xiva gilamlari ko'pincha me'moriy obidalaridagi koshinkor bezaklar bilan hamohangdir.

2-rasm. Namat Xorazm vohasi Turkmanlari XX-asr boshlari Kigizchilik, naqsh bosish texnikasida ornamentlar.

Surxondaryo - Qashqadaryo maktabi: Aynan taqir gilamlar va kilimlar markazi. Bu yerda to'qishda o'rmek texnologiyasidan keng foydalaniladi. Ranglar tabiiy jun rangiga yaqin (oq, qora, jigarrang) yoki yorqin kontrastli (qizil-sariq) bo'ladi.

3-rasm. Oq enli gilam

2.2. Ranglar falsafasi va tabiiy bo'yoqlar

Qadimiy o'zbek gilamlarining siri ularning bo'yog'ida. Bobolarimiz bo'yoqni anor po'stlog'i, yong'oq qobig'i, isiriq va turli tog' o'tlaridan olishgan. Masalan, qizil rang — hayot va harakat, moviy rang — musaffo osmon va abadiyat ramzi sifatida tanlangan.

3.1. Taqir gilamlar to'qishning texnik usullari: O'rmek va Do'kon O'zbek gilamchiligida matoning sifati va naqshning aniqligi ko'p jihatdan qo'llaniladigan dastgoh turiga bog'liq. Taqir (tuksiz) gilamlar asosan ikki xil texnikada tayyorlanadi:

- **O'rmek usuli:** Bu eng qadimgi horizontal to'quv dastgohi bo'lib, asosan chorvador aholi orasida keng tarqalgan.

O'rmekning qulayligi shundaki, uni osongina yig'ishtirib, boshqa joyga ko'chirish mumkin. Unda to'qilgan gilamlar (ayniqsa, Surxondaryo va Qashqadaryo vohasida) "enli" va "ensiz" turlarga bo'linadi.

- **Do'kon (vertikal dastgoh):** Bu usulda asosan shahar markazlarida (Buxoro, Xiva) murakkab naqshli, tukli gilamlar to'qiladi. Bu dastgohda to'quvchi gilamning har bir tugunini qo'lda boylab chiqadi, bu esa ishning o'ta nozik bo'lishini ta'minlaydi.

3.2. Taqir gilamlarning turlari va badiiy farqlari (Gadjari, Terma, To'zi)

Taqir gilamlar to'qilish uslubiga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi va ularning har biri o'ziga xos vizual ko'rinishga ega:

1. **Gadjari:** Bu turdagi gilamlar sodda yo'l-yo'l naqshlari bilan ajralib turadi. Iplar turli ranglarda bo'yilib, navbat bilan o'tkaziladi.

2. **Terma:** Nomidan ko'rinib turibdiki, bu usulda naqshlar iplarni "terib" olish orqali hosil qilinadi. Terma gilamlar qalin va yuzasi bir oz relyefli bo'ladi.

3. **To'zi:** Murakkabroq texnika bo'lib, unda gilamning ustki qismi turli rangli iplar bilan qoplanadi, bu esa unga kashtachilikka o'xshash nafislik beradi.

3.3. Zamonaviy bosqichda milliy gilamchilikning tiklanishi

Bugungi kunda O'zbekistonda gilamchilik san'ati yangi uyg'onish davrini boshdan kechirmoqda. Ayniqsa, Termiz, Boysun va Sherobod tumanlarida qadimiy "boychechak", "qo'chqorak" kabi naqshlarni zamonaviy interyerga moslashtirish ishlari olib borilmoqda. Tabiiy bo'yoqlardan foydalanish texnologiyasi qayta tiklanishi natijasida o'zbek gilamlari jahon bozorida "ekologik toza san'at asari" sifatida yuqori baholanmoqda.

Xulosa: O'zbekistonning qadimiy naqsh va gilam san'ati – bu shunchaki hunarmandchilik emas, balki xalqimizning ko'p asrlik madaniy xotirasi

mujassamlashgan jonli tarixidir. Qadimda gilamdo'zlik bilan shug'illangan ayollar o'z farzandlariga ham bu san'atni o'rgatgan va shu tariqa asrlar davomida rivojlanib shakllanib shu kungacha yetib kelgan. Tadqiqotlarimiz natijasida quyidagi xulosalarga keldik:

1. Gilam naqshlari (islmiy, geometrik) ajdodlarimizning dunyoqarashi va himoya simvollari sifatida shakllangan.
2. Hududiy maktablar (Buxoro, Xiva, Surxondaryo) o'z iqlimi va turmush tarzidan kelib chiqib, bir-birini takrorlamaydigan badiiy uslublarni yaratgan.
3. Taqir gilamlar (kilim, gajdari) o'zbek madaniyatining eng barqaror va qadimiy qatlamini tashkil etadi.

Ushbu milliy merosni saqlab qolish va uni yosh avlodga o'rgatish – milliy o'zlikni anglashning muhim shartlaridan biridir.

References:

1. Mirziyoyev Sh.M. "Milliy hunarmandchilik va amaliy san'atni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
2. Gulyamov Ya.G. "O'zbekiston gilamchilik san'ati tarixi". – Toshkent: Fan, 1990.
3. Mulkjanova N. "O'zbek xalq amaliy san'ati ornamentikasi". – Toshkent, 2012.
4. Hakimov A. "O'zbekiston san'ati durdonalari". – Toshkent: Sharq, 2005.
5. Абдуллаев Т. "O'zbek gilamlari". – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1985.
6. Muzey materiallari: Termiz va Buxoro davlat muzeylari arxivi ma'lumotlari.
7. O'zbekiston madaniy merosi: – mualliflik turkumi: "O'zbekiston gilamdo'zligi asrlarga tengdosh an'ana" Toshkent, 2020.
8. U.S.Raxmatullayeva, S.A. Raximqulova. Surxondaryo kostyumida milliy elementlarning o'rni. O'quv – uslubiy qo'llanma. Toshkent – 2021
9. Абдуллаев Т.А., Ҳасанов С.А. Одежда узбеков (XIX-нач. XX вв.)-Т., 1978.
10. С.А.Рахимкулова, У.С.Рахматуллаева. Методика определения деформирования нитевой структуры декоративного элемента // Универсум: технические науки : электрон. научн. журн. 2023. 7(112). УРЛ: [ХТТПС://7универсум.ком/ру/теч/архиве/итем/15798](http://7универсум.ком/ру/теч/архиве/итем/15798)
11. Тошбеков О.А., Урозов М.К. Нотўқима матоларнинг дефармацион тавсифини башорат қилиш, бвҳолаш ва аниқлаш услубияти // Евразийский журнал академических исследований. 2023. Vol 3, № 4 P. 7–9.

12. Toshbekov, O., Urazov, M., Ermatov, S., & Khamraeva, M. (2023). Efficient and economical energy use technology in the processing of domestic coarse wool fiber. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 461, p. 01068). EDP Sciences.
13. Тошбеков О., Эрматов Ш., Қаршиев Б. Республикамизда етиштириладиган қўй зотларидан олинадиган жун толаларининг хосса кўрсаткичлари тадқиқи. // Агро илм-Ўзбекистон қишлоқ ва сув хўжалиги илмий-амалий журнал. 2023. № 2. 55-58 б. [06.00.00, №1].
14. Урозов М.К., Тошбеков О.А., Рахимова К., Бобомуродов Э. Жун толаси диаметри ва нотекислиги аниқлаш. *Eurasian Journal Of Academic Research*. 2022. Vol 2, № 13. P. 789–791; [01.00.00, №5¹].
15. Урозов М.К., Тошбеков О.А., Рахимова К. Жунни қалинлигини синовдан ўтказиш усуллари. *Eurasian Journal Of Academic Research*. 2022. Vol 2, № 13. P. 784–788; [01.00.00, №5¹].
16. Тошбеков О.А., Урозов М.К., Қулмунинов О. Нотўқима матоларнинг шовқунни камайтириш ва юқори мослашувчанлик хоссаларини аниқлаш // *Eurasian Journal Of Academic Research*. 2022. Vol 2, №13 P 772-777; [01.00.00, №5¹].
17. Toshbekov O.A., Urozov M.K., Boltayeva I.B., Hamrayeva M.F. Use of wool fabrics, classification and coding of wool fabrics // *World Bulletin of Public Health*. 2022. T 11, C. 68-71.
18. Toshbekov O.A., Urozov M.K., Baymurova N.R., Hamrayeva M.F. Processes of bleaching and discolouring of wool fibers // *International journal of social science & Interdisciplinary research issn*. 2022. T 11, № 6. C. 231-235.
19. Toshbekov O.A., Urozov M.K., Boltayeva I.B., Hamrayeva M.F. Use of wool fabrics, classification and coding of wool fabrics // *World Bulletin of Public Health*. 2022. T 11, C. 68-71.
20. Sultonova F. . (2024). Raqamli texnologiyalarni qo'llab ishlab chiqarish protseduralari samaradorli tashkil etish usullari. *Евразийский журнал академических исследований*, 4(4), 51–56.
21. Тошбеков О., & Мустонова З. Олинган нотўқима матонинг ишқаланишга чидамлилигини ва шовқинни ютишга юқори мослашувчанлик хоссаларини аниқлаш. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(12 Part 2), 2023.217–221.
22. Тошбеков О., Рахимкулова С. Дағал жун толалари асосида олинган (автомобил, авиятсия, кемасозлик) саноати учун қўлланилган нотўқима мато тайёрлаш. *Евразийский журнал академических исследований*, (2023). 3(12 Part 2), 211–216.
23. M.K. Urozov, O. A. Toshbekov, O.X. Kulmuminov, & I.B. Boltayeva. (2021). Obtaining Pacs from Cellulose of Sunflower Plants, Saflor and From Waste of The Textile Industry. *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*, 2, 191–193.
24. O.A.Toshbekov, I.A.Nabiyeva, M.K.Urozov, D.A.Alikulova, S.A.Xolmurodova. [Technology Of Wool Fiber Washing and Oil Removal](#). *Texas Journal of Multidisciplinary Studies*. 2021y. T-2. 189-190.

25. Toshbekov, O. A., Urozov, M. K., Juraqulov, E. N., & Raximqulova, S. A. (2021). Mechanical and Chemical Processing of Wool Fiber TECHNOLOGY. *International Journal on Integrated Education*, 4(9), 145-146.